

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Фабрики-Процької Ольги Романівни
«НАРОДНА МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ І РУСИНІВ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ»,
представленої до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора мистецтвознавства за спеціальністю
26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство)

ХХ століття залишило у світовій історії складні суспільно-політичні наслідки, що зумовили міграцію народів та етносів практично у кожній з країн. Якщо більші народи мають достатній «запас міцності», щоби зберегти свою ідентичність, то менші етнічні групи стикаються з проблемою ідентифікації, збереженням своєї неповторності, протидією асиміляції й зникненню.

Каталонці й баски в Іспанії, ірландці й шотландці у Великобританії, кримські татари в Україні, албанці в Сербії – майже в кожній з європейських країн спостерігаємо проблеми менших етнічних груп. До них слід додати і питання ідентифікації в регіонах пограниччя – Сілезії (Польща/Німеччина), Ельзасу і Лотарінгії (Німеччина/Франція), Закарпаття (Україна/Словаччина/Угорщина) та етнічних діаспор, що виникли внаслідок еміграції. Особливої гостроти ця проблема набуває після їх штучного виселення з історичних земель, втрати питомого середовища, неможливості трансляції своїх традицій – релігійних, етнографічних, фольклорних – наступним поколінням.

Цю проблематику на прикладі етнографічних груп лемків і русинів Карпатського регіону досліджує у рецензованій роботі Ольга Фабрика-Процька. У поле уваги дисертантки увійшли представники західної гілки українського народу лемки і русини України, Польщі, Словаччини. Народна музична культура цих етнічних груп розглядається в контексті збереження їх ідентичності в складі українського етносу у ХХ – поч.. ХХІ ст. Як зазначено авторкою, «етнонаціональні спільноти Карпатського регіону постійно перебували в полоні пошуку власної етнічної приналежності, а звідси й ідентифікації, котра відображалася у збереженні мовних, етнологічних, фольклорних, ментальних, життєвих пріоритетів» (с. 21).

Болючою проблемою у середовищі лемків і русинів постає збереження колективної пам'яті та посттравматичне осмислення пережитого внаслідок примусового виселення, впливу наслідків II світової війни, втрати культурного і мовного простору, неоднозначної політично-ідеологічної інтерпретації подій, які продовжуються і досі. Важливими умовами збереження етнографічної групи лемків і русинів на сучасному етапі слушно вказується пошук шляхів порозуміння як поміж собою, так і в межах компактного проживання в Україні, Словаччині, Польщі. Істотну роль у цьому процесі відіграє фольклор, який апелює до ментальних і генетичних архетипів, містить коди ідентифікації цих етнічних груп у загальноукраїнській культурі.

Звернення авторки до аналізу народної музичної культури як складової духовних надбань лемків і русинів визначається необхідністю заповнення цієї лакуни. Адже сьогодні, навіть у академічних виданнях, присвячених етнічним групам і регіонам Західної України (Покуття, Лемківщини) майже не згадано про роль їх музичного фольклору¹. Ще складніша ситуація склалась з виданнями, що досліджують проблематику етнографічно-культурного пограниччя України та країн Європи, адже вона потребує взаємодії вчених різних держав. Тим ціннішою видається рецензована робота, в якій авторка здійснила ретельні і об'ємні пошуки в місцях компактного проживання лемків і русинів країн Карпатського регіону, систематизувала напрацювання істориків, етнографів, фольклористів, мистецтвознавців, здійснила порівняльні аналітичні узагальнення. Така робота суголосна європейським дослідженням, зокрема роботі М. Шиндлер (M. Szyndler) «*Ludowa kultura muzyczna Śląska Cieszyńskiego ze szczególnym uwzględnieniem Beskidu Śląskiego*»² та дослідженням культури і мистецтва української діаспори її колег з Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (Дундяк І., Дутчак В., Карась Г. та ін.). Таким чином, актуальність рецензованого дослідження не викликає сумнівів, відповідає викликам і потребам часу й суспільства.

¹ Покуття. Історико-етнографічний нарис. Львів: Манускрипт-Львів, 2010. 456 с.; Етнографічні групи українців Карпат. Лемки. Харків: Фоліо, 2020. 363 с.

² Szyndler M. Folklor pieśniowy Istebnej, Koniakowa i Jaworzynki – źródła repertuarowe a ich transformacje: monografia. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017. 360 s.

Відповідно до сформульованої мети структуроване й дослідження О. Фабрики-Процької, що охоплює 4 розділи, а кожен із підрозділів є послідовним висвітленням поставлених завдань.

Зокрема у першому розділі основний акцент дослідниці фокусується на аналізі історіографічних та джерелознавчих аспектів, що охоплюють різні гуманітарні напрями, зокрема історії, фольклористики, музикознавства, культурології та ін. Запропонована типологія джерел (за Л. Корній) дозволила дисертантці їх упорядкувати і систематизувати за типами і видами, науковими тематичними напрямками.

Слушно залучаються фольклорні й музичні роботи М. Бескида, І. Верхратського, Я. Головацького, В. Гнатюка, О. Духновича, А. Кралицького, О. Павловича, І. Панькевича та багатьох інших. У поле вивчення О. Фабрики-Процької увійшли як пісенні збірники, так і наукові спостереження та висновки вищезгаданих авторів ХІХ–ХХ ст. Окрему увагу дисертантка приділяє першим компаративним фольклористичним дослідженням початку ХХ ст. Бели Бартока, Климента Квітки, Філарета Колесси, які розглядали пісенний фольклор Карпатського регіону в контексті міжслов'янської взаємодії. Особливо детально авторка вивчає специфіку історіографії музичного фольклору закарпатського регіону, оскільки саме тут найяскравіше спостерігалися словацькі, угорські та румунські музичні впливи, проте закарпатські народні співанки зберегли свою оригінальність, локальний колорит та тісний зв'язок з українськими лемківськими і наддніпрянськими піснями (с. 96).

В дисертації детально проаналізована творча спадщина фольклористів та митців 50-х рр. ХХ ст. Ю. Костюка, Ф. Лазорика, Ю. Цимбори, А. Дулеби, етномузиколога В. Гошовського, а також дослідження справжніх ентузіастів сьогодення – М. Мушинки, М. Саполиги, подружжя Н. і Й. Вархолів, І. Чижмара (Словаччина). Особливо вражає повнота опрацьованої дослідницею періодики України («Дзвони Лемківщини», «Лемківський календар», «Джерело», «Унікум»), Польщі («Ватра», «Наше слово», Український альманах»), США («Лемківщина»), Словаччини («Нове життя», «Дукля»).

Проте серед широкого кола аналізованих джерел (а список використаних джерел охоплює 972 найменування, з них 96 – іноземними мовами), чомусь не згадана одна з фундаментальних робіт ХХ ст. польського дослідника Казимира Мошинського (Kazimierz Moszyński) «*Kultura ludowa Słowian*»³, методологічні засади якої могли би бути використані дисертанткою.

Зважаючи на багатовекторність змісту дисертації, О. Фабрика-Процька звертається до широкого кола історичних, суспільно-політичних, фольклорних (літературних та музичних) категорій та термінів, інтерпретуючи їх відповідно до провідної концепції дисертації.

Зокрема вона розглядає феномен «ідентичності», що охоплює історичні, соціальні, політичні, ідеологічні, психологічні, релігійні, культурні аспекти. Дисертантка зосереджується на розгляді чинників та різновидів етнічної ідентичності: *гібридної; етноцентричної; мультиідентичної; «плаваючої»; розмитої (розсіяної); субідентичної; трансетнічної* (с. 125–126). Її увагу привертає також ідентичність *культура* як пріоритетна у мотивації діяльності протягом усього життя людини. Адже саме культура – література, мистецтво, освіта, стає «головним дзеркалом», в якому, як зазначає Ліна Костенко, «суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе»⁴.

Разом з тим О. Фабрика-Процька слушно зауважує ті розбіжності у самовизначенні й картографічному маркуванні історичних й етнографічних назв територій, де мешкають лемки і русини Карпатського регіону. Досі відсутня однаковість в тлумаченні термінів «Закарпаття», «Підкарпатська Русь» та «Карпатська Україна», а, відповідно, й позначення її населення. Не останню роль у складних ідентифікаційних процесах відіграють погляди істориків і політиків, які відстоюють інтереси та ідеологію різних суспільних груп. Проте авторка чітко стоїть на позиціях української націєорієнтованості стосовно класифікації етнічних груп лемків і русинів Карпатського регіону.

³ Moszyński K. *Kultura ludowa Słowian*. Kraków, 1925. Cz. 1: *Kultura materialna*; Moszyński K. *Kultura ludowa Słowian*. Kraków, 1934. Cz. 2: *Kultura duchowa*.

⁴ Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації або ефект або дефект головного дзеркала. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10273/Kostenko_Humanitarna_aura_natsiyi.pdf

Складні воєнні, політичні, ідеологічні процеси, що зумовили масові міграції, депортації (зокрема, горезвісна акція «Вісла» 1947 р.), еміграції постають тлом, на якому розгортається культурно-мистецька діяльність лемків і русинів. О. Фабрика-Процька торкається проблем післявоєнного періоду, з якими зіткнулися русини-українці Словаччини, лемки Польщі й України. Це зумовило подальші проблеми їх ідентифікації, які продовжуються і сьогодні.

Багатонаціональний та багатоконфесійний регіон Карпат здавна був контактною зоною культур. І сьогодні національні меншини продовжують відігравати значну роль у політичному, економічному та соціокультурному житті України, Польщі, Словаччини, причому у їх бутті спостерігається і стабілізуючий, і дестабілізуючий характер взаємозв'язків. Негативні процеси асиміляції русинів-українців продовжуються і в період незалежності України: штучне розділення на русинів та українців, занепад українських шкіл і друкованого слова, зменшення державних дотацій на розвиток культури, обмеження офіційних відносин з Україною, необ'єктивність інформації словацьких медіа про Україну. У Польщі теж відбуваються асиміляційні процеси лемків, які полонізуються, втрачають пам'ять про свою традицію.

Дещо поверхнево у матеріалі другого розділу відображені процеси ідентифікації та взаємодії лемків і русинів на території Закарпаття, що спонукає до запитання, щодо місця й ролі цього регіону в політиці єднання чи, навпаки, роз'єднання цих етнічних груп в українському та міжнародному контексті.

Дисертантка висловлює думку про те, що ХХІ століття у лемківському середовищі України виникають пісні-новотвори патріотичного спрямування, а обрядові та календарні пісні, що становили значну частину пісенної спадщини лемків, на жаль, звужують сфери побутування, трансформуються. Зараз в Україні в середовищі лемків-переселенців активно побутують соціально-побутові, родинно-побутові та жартівливі пісні (с.214). Авторка детально висвітлює характерні ознаки лемківської пісенності і до видів її трансформації відносить: імпровізацію, контамінацію, редукцію словесного тексту пісні, осучаснення мови, перетекстування, розвиток авторства тощо.

Цікавим у дисертації є матеріал, який розкриває традиції, звичаї та функції молодіжних вечорниць, «вечірок», «ламаника» (прощання із «вечурками»), «прядок», «ходжіння з кудельом» на Лемківщині та серед русинів на Пряшівщині. Детально описано різдвяну календарну обрядовість лемків на етнічній території, зокрема різновиди колядок (церковні, величальні, які поділяються за критерієм адресата: молодіжні, господарські та ін.). О. Фабрика-Процька розкриває засади національної ідентичності і трансформації музичної фольклорної традиції, що відбувається на пограничних територіях в наш час. Багатим є емпіричний матеріал про творчу діяльність провідних мистецьких колективів та виконавців України, Польщі та Словаччини.

В дисертації акцентовано увагу на трансмісії як способі передачі інформації – від людини до людини, від одного соціуму до іншого шляхом усного переказу, друку, аудіо-, відеозасобів і наступного її повернення. Авторка констатує, що серед учасників багатьох фестивалів, конкурсів, імпрез домінує аматорський рівень мистецтва, «<...> прослідковується своєрідна зворотність процесу: від стилізованих форм – до автентичного виконавства, коли учасники хору є носіями усної традиції» (с.313 дисертації).

О.Р.Фабрика-Процька не оминула у дослідженні практичного жодного аспекту музично-просвітницької, концертно-виконавської, музейно-архівної, науково-популяризаційної складової інфраструктури лемків і русинів на всій території їх компактного проживання. Зокрема вона торкається естрадного виконавства і комплексно представляє лемківсько-русинський репертуар солістів і естрадних гуртів України та зарубіжжя; висвітлює діяльність обласних, регіональних суспільно-культурних товариств: Всеукраїнського товариства «Лемківщина», громадської організації «Молода Лемківщина» України, «Об'єднання лемків Польщі» (ОЛП), «Об'єднання українців у Польщі» (ОУП), «Стоваришіння Лемків», «Руська бурса» (Польща), Союзу русинів-українців Словацької Республіки; розкриває діяльність Карпаторусинського американського центру, характеризує культурно-освітню діяльність «Організації Оборони Лемківщини» (Канада), «Об'єднання лемків

Канади», мета яких полягає у всебічній допомозі українцям, виселеним з рідних земель. Окремо розглянуто суспільно-культурну та просвітницьку діяльність «Фундації Дослідження Лемківщини в США», «Світової Федерації Українських Лемківських Об'єднань» (Україна). Авторкою зібрано та проаналізовано факти збереження лемківсько-русинської духовної та матеріальної культури в музеях-скансенах країн Карпатського регіону та української діаспори. Велику цінність складають численні і різноманітні додатки до дисертації.

Питання, що виникають до дисертантки, пов'язані з широким історико-культурологічним контекстом, який вона вибудовує у своєму дослідженні.

Хоча авторка дуже докладно розглядає різні елементи музичної інфраструктури русинів і лемків, один сегмент в неї випадає. Маю на увазі професійну музичну творчість і професійну музичну освіту. Чи з цього етнічного середовища не вийшло жодного помітного композитора чи академічного виконавця, чи не було ні однієї музичної школи чи бодай студії, в якій би плекалась їх питома музична традиція?

Друге питання викликане неоднозначною роллю церкви у збереженні ідентичності русинів і лемків на різних територіях (на стор. 147 вказана негативна роль церкви у словакізації українців, а на стор. 431 взагалі згадується кричущий випадок у Канаді: переходу церковної громади греко-католиків – 25 тисяч! – на чолі зі священником під юрисдикцію Російської Православної церкви). Водночас з тексту дисертації не виникає враження активної будуючої ролі церкви у збереженні і примноженні питомих національних музичних традицій на противагу до культурно-просвітницької ролі греко-католицького кліру в Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. На думку дисертантки чим викликана така не надто позитивна позиція церкви у збереженні етнічної ідентичності лемків та русинів?

Наступне питання конкретніше: на стор. 139 п. Фабрика-Процька подає дуже цікаву інформацію про переселенців – лемків – у Східну Україну вже за радянських часів. Очевидно, вона слушно вказує на особливо жорсткий і агресивний характер їх асиміляції в російськомовне середовище. Проте далі

дослідниця не розвиває цю лінію, тому хотілося б довідатись, чи за часів Незалежності лемкам у Східній Україні вдалось хоч у невеликій мірі відновити свою ідентичність, чи вони остаточно розчинились у місцевому середовищі?

Дуже слушно дисертантка заторкує непрості і болючі проблеми протистояння русинів, які не почувуються українцями, у Словаччині, чи лем-лемків – і лемків-українців у Польщі, тобто конфлікт національної та етнічної ідентичності. Моє питання спрямоване на з'ясування питання, наскільки у доведенні своєї «правоти», слушності своєї позиції кожна зі сторін використовує фольклорно-музичні аргументи, наскільки пісні і обряди можуть підтвердити чи спростувати їх переконання?

Незважаючи на висловлені запитання, вважаємо, що дисертація Фабрики-Процької Ольги Романівни на тему «Народна музична культура лемків і русинів карпатського регіону в контексті ідентифікаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть» є своєчасною, самостійною і завершеною науковою роботою, відповідає сучасним вимогам щодо змісту і оформлення дисертацій (пп. 9, 10 та 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєнні вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 5671,2), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство).

Кияновська Л.О., доктор мистецтвознавства,
професор, завідувача кафедрою історії музики
Львівської національної музичної академії ім. М.Лисенка.

27.04.2021

